

6. Коротун І. В. Архітектурно-містобудівні основи створення буферних зон об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО : дис. доктора арх. : 18.00.01. Київ : КНУБА, 2017. 481 с.

7. Коротун І. В. Класифікація та архітектурно-типологічні особливості об'єктів всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО та їх буферних зон. *Містобудування та територіальне планування*. 2016. № 62 (Ч. 1). С. 296–299.

8. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР. / Ред. И. В. Колесникова. Редкол.: Е. Е. Водзинский, Е. Е. Ключниченко, И. В. Колесникова, Ю. А. Нельговский, Госгражданстрой КиевНИИПградостроительства КиевНИИТИ. КиевНИИПград. Киев, 1982. 120 с.

9. Полутренко У. Б. Методичні підходи до пам'яткоохоронного зонування замкових комплексів. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2017. № 3/19. С. 151–158.

10. Рекомендации по составлению проектов планировки городов УССР с историко-архитектурными заповедниками и комплексами памятников архитектуры / Ред. О. И. Кульчицкая. Редкол.: А. Д. Иванова, Г. И. Фрумин, Р. М. Хакало [и др.], Госстрой УССР, КиевНИИПградостроительства Госгражданстрой. КиевНИИПград. Киев, 1971. 136 с.

11. Andrusiak U. Specificity of functional and planning reorganization of castle complexes, Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications: collection of Scholarly Articles XI International Conference (2–6 June 2019). LPNU. Chelm-Lviv, 2019. Number 11. P. 8–21.

Смоляк Ю.Є.

молодий науковий співробітник,

Скалатський замковий відділ НЗ «Замки Тернопілля»

ЗАМОК XVII СТ. В М. СКАЛАТІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

Назва міста Скалат пішла від слова «скала», так як в безпосередній близькості пролягає товтровий кряж, що тягнеться територією трьох областей: Львівської, Тернопільської і Хмельницької, і є єдиним у світі гірським кряжем, що утворився внаслідок тектонічних процесів живими організмами 15 тисяч років тому. Це давній бар'єрний риф вздовж берегової лінії теплого

місцевого моря. Саме поселення лежить у межеріччі між річками Гнила Рудка, що впадає в річку Збруч та Корилівка, що впадає в саму Гнилу Рудку.

На Корилівці, біля замку ставок, який відомий з костельних книг ще з 1728 року. Поселення виникло на торговому шляху з півдня на захід. Цікавим є те, що тоді у Скалаті вже були оборонні споруди.

Ще одна письмова згадка в Королівській метриці про Скалат під № 10481 від 27 листопада 1513 р. де згадується Януш Свірчевський староста Тереховлянський, який відзначився у битві з татарами під Вишнівцем у 1512 р. під проводом князя Константина Івановича Острозького, коли було визволено багато полонених, за що йому була видана грамота Сигизмундом I (старим) Королем Польським, Великим князем Литви, князем Русі з Ягелонів, згідно якої він мав право викупити села Лошнів, Сущин і Скалат з рук пана Станіслава Лошньовського. Власниками Скалата були: в 1600 році – Сигизмунд Сенінський, Каштелян Любельський, який мав герб – дуб. Він перейменував місто Скалат в Дембно. І Скалат, як Дембно одержав Магдебурзьке право з рук короля Польщі, великого князя Литви, князя Русі Сигизмунда III Вази.

Назва міста не прижилася і двічі місто зверталось про підтвердження Магдебурзького права: перший раз в 1766 році до короля Польщі Станіслава (Августа) Понятовського, останнього короля Польщі перед її першим розподілом, а потім в 1795 році до цісаря Йосифа II.

Після Синінських, в 1602 році Скалат переходить до славного литовського роду Хоткевичів, герб «Костеша», які походять з Київського православного роду боярина Хотко, який в 1434 році підписав акт унії великого князівства з Польщею. В той час у нас була ратуша і магістрат. В історію увійшло, що 1602 р. майстер Лукаш і двоє його підмайстрів спалили ратушу і дерев'яну огорожу. В 1614 р. Скалатом володіють князі Корецькі. Так, князь Кароль Корецький, який володів землями Скалата, Хмелеська, Новосілки, Кам'янок передає їх в оренду Андрію Лошньовському за 6450 золотих. З 1627 р. Скалат належить Кшиштофу Віхровському мечнику Галицькому славному ротмістру, який в 1638 р. був послом до Сейму від Галичини, за свій кошт утримував хоругву

(200 вершників). Він мав сина Петра теж мечника Галицького. Кшиштов Вихровський в 1630–1634 роках перебудовує замок, в 1632, 1634 р. реєструє католицьку громаду і в 1634 р. будує мурований костел.

Початкова форма замку була п'ятикутною, ще одна п'ята вежа знаходилася з північно-західної сторони, біля єдиної в'їздної брами. Самі вежі були також п'ятикутні без дахів, десь на висоту перших бійниць. Довкола – шестиметровий мур, два метри шириною з бійницями та двометровий оборонний рів заповнений водою із ставка з трьох сторін. З однієї сторони південно-західної було непрохідне болото. Кожна вежа мала своє певне призначення: у східній – у підземеллі знаходилась криниця, північна вежа була сторожовою, західна – зберігався порох, у південній – у підземеллі була тюрма. Замок тулився до південно-східного муру, був одноповерховий, з товстими стінами і вузькими вікнами у вигляді бійниць. У часи небезпеки він також був оборонною спорудою і в ньому міг уміститись цілий гарнізон. Підземні ходи ведуть з східної вежі до південної під палацом, та й по всьому місту.

І хоч оборонна споруда була забезпечена природою і людьми, фортеця кілька раз зазнавала руйнувань. Під час народно-визвольної війни українського народу в 1648 р. фортецю приступом беруть війська на чолі з полковником Іваном Чорнотою, в 1649 та в 1651 рр. – замок руйнується військами Б. Хмельницького. В 1657 р. через Скалат на Краків проходить козацьке військо на чолі з Антоном Ждановичем. Вході польсько-турецької війни 1672–1676 рр., в 1672 р. замок був захоплений і зруйнований турецькими військами на чолі з Ібрагімом Шишманом, а в 1675 р. зазнав облоги від військ Кара-Мустафи. Внаслідок бойових дій фортеця зазнала значного руйнування і втратила своє оборонне значення. Коли виходить заміж донька Петра Вероніка за Яна Фірлея (герб «Леварт») Каштеляна Саноцького, Скалат на 100 років переходить до Фірлеїв, як посаг Вероніки. І саме вони перебудовують замок з оборонного під родинне гніздо: будують 2-х поверховий палац коло південно-східного муру, навпроти-одноповерховий господарський будинок і ще одну в'їзду браму та відбудовують вежі, а посередині – невеличкий ставок.

Замок від Вероніки переходить до її сина Андрія Фірлея Каштеляна Кам'янецького, який одружується з Анною Ланскарунцькою (герб Задора) і в них народжується донька Вероніка. Після смерті Андрія, Анна виходить заміж за Юзефа Валентина Каліновського Хорунжого Галицького. У 1734 р. Анна Ланскарунцька Калиновська була власницею Скалата і збудувала лікарню для бідних калік. В першій половині 18 ст. Вероніка Фірлей виходить заміж за Юзефа Сціпіона дель Кампо маршала надвірного литовського, Вона повертає собі батьківський замок. Після смерті Вероніки і Йосипа, Скалат переходить у володіння неповнолітнього Ігнасіо Сціпіона дель Кампо у якого стає опікуном Ян Тарло. Ігнасіо Сціпіон був одружений з Мар'яною Водзіцькою. Саме це подружжя доклалося до реконструкції замку, так вони будують замок у стилі барокко, з стрімким дахом і мансардою, добудовують і перекривають вежі, розбивають низькорослий французький парк, будують бароккову в'їздну браму (1795 р.)

Особливої уваги заслуговує в'їзна брама: 2 фірточки, по куцах кожної тесані з каменя вази, по середині тесаний з каменя рицар, що опирався на тесаний з каменя щит. В кожній частині щита – герб власників та попередніх власників замку: Сціпіонів, Леліва, Єліта і Равіч. Найбільш цікаві три написи над фірткою, які розповідають про вклад власників і попередніх власників у розбудові замку і міста. Так з одного з написів ми знаємо, що на місті північно-західного рову Мар'яна побудувала двоповерхову будівлю міського суду, тюрми і дім війта.

У 1815 р. Скалат переходить до роду Понятовських. Цей надзвичайно багатий рід мав коло двох тисяч таких міст і сіл, як Скалат. Власники у Скалаті ніколи не були. В місті бурхливо розвивається промисловість: будується винокурня, крохмальний завод, завод виготовлення сигарет, дві цегельні, три млини – один з них паровий, різноманітні народні промисли. В місто стікається населення. І в 1867 році Скалат стає повітовим центром, а в 1869 році Понятовські спродують всю свою власність і переїжджають до Італії. Власниками Скалата стають євреї Розенштоки. В історію увійшов Маурицій Розеншток, який від цісаря одержав шляхетство. Так, у 1898 році у Скалаті спалахує пожежа. Вигоряє вся центральна

частина міста, в тому числі і костел. Маурицій Розеншток запрошує професора Львівської технічної академії Теодора – Мар'яна Тальовського, який за своє життя побудував 100 костелів, був прихильником готичного стилю і за кошт Мауриція відбудовує костел Успіння Матері Божої, який був підірваний в 1959 році. З костелу зберігся вітвар та образ Параманської Матері Божої, що інакше називається Остання надія вмираючого, так як Матінка Божа параманом витягає страждущі душі з чистилища до раю. Тальовський проводить реконструкцію замку і веж. Значних руйнувань зазнав замок у період I-ої світової війни. У 1927 році Олександр Ростоцький і його сестра дарують замок на користь місту.

У Львівському архіві збереглася переписка влади міста з управлінням шкіл у Львові з проханням прийняти замок і використати на розвиток спорту, з умовою збереження. Управління шкіл відмовляється від пропозиції, зсилаючись на відсутність коштів. В 1931 році держава виділяє кошти на консервацію об'єкту і в 1939 році замок передається в оренду на 15-ть років Подільському краєзнавчо-туристичному товариству. II-га світова війна внесла свою лепту у руйнуванні палацу і замку в цілому. В 1959–1960 рр. Київський інститут проект реконструкція виготовляє проект і проводить роботи по консервації пам'ятки: відновлюється цегляна кладка третього і четвертого ярусів кожної вежі включаючи машикулі; нижній яруси веж обв'язується металевими тросами і вежі перекриваються шатровими черепичними дахами, деякі амбразури і дверні прорізи замуруються. В 1988 р. інститут «Укрзахідпроектреконструкція» проводить обстеження пам'ятки і в 1990 році був розроблений проект реконструкції та виведення пам'ятки з аварійного стану.

24 серпня 2004 р. вийшла Постанова Кабінету міністрів у відповідності, якої Скалат став філією Державного історико-архітектурного заповідника у м. Збараж, який 8 лютого 2005 р. Указом Президента України утримав статус національного і був перейменований в Національний заповідник «Замки Тернопілля» За цей час проведено ряд ремонтно-реставраційних робіт по консервації залишків мурів та веж, проводиться відновлення між'ярусних дерев'яних перекриті в північної і східної башт, відновлення

дерев'яних конструкцій дахів, покриття їх керамічною дахівкою, усунення аварійності південної вежі.

До святкування 500-річчя Скалата було відкрито 4 експозиції та підземелля. На сьогоднішній день проведено низку реставраційних робіт на території замку та відкриті ще 2 експозиції в вежах.

Список використаних джерел:

1. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. Київ, 1973.
2. Архів філіалу «Укрзахідпроектреставрація» у Львові «Проект консервації і обмерну чертежи пам. арх. Замка в г. Скалате, Тернопольської обл.». 1959.
3. Г. Гайдамака. «Наш Скалатський край з глибин століть». С. 10–11.
4. Буклет «Скалат» – 1998 р., Буклет «Скалат» – 1929 р. // Фонди Наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника.
5. Słownik Geograficzny. Warszawa, 1889, T. X. S. 644. (Фонди ТОДА).
6. О. Кравченко. «Шляхами Золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатчина». Історичний збірник. Нью-Йорк, 1983.
7. Al. Czolowski. Zamki. Tarnopol, 1926. S. 47–54.